Un demers semiotic al grupului „Tel Quel”: practica textuală

Simona-Andreea ŞOVA*

Key-words: *text, writing, function, sign, semiotics*

Pe urmele lui Roland Barthes, Julia Kristeva răstoarnă raportul semiologie-lingvistică propus de Saussure, considerând semiologia o parte a lingvisticii, de vreme ce se ocupă de marile unităţi semnificante ale discursului. Din perspectiva producerii de modele şi a producerii teoriei modelării pe care o reprezintă, fiind capabilă aşadar să se modeleze pe sine, semiologia îşi include teoria şi nu se poate realiza decât „ca o critică a semiologiei” (Kristeva 1969b: 29). Acest statut al semiologiei implică relaţia ei particulară cu celelalte ştiinţe (în mod deosebit cu lingvistica, matematica şi logica – de la care împrumută modelele) şi presupune introducerea unei terminologii noi şi subminarea celei existente, fapt ce permite înscrierea şi în epistemologie ca „spaţiu al agresivităţii şi subversiunii discursului ştiinţific în chiar interiorul acestui discurs” (Kristeva 1969b: 29). În condiţiile în care statismul şi anistorismul structuralismului sunt depăşite prin nefuncţionalitatea lor, semiotica pare singura aptă să construiască un model adecvat practicii poetice moderne. Semiotica literară se justifică prin chiar sarcina pe care şi-o atribuie: „găsirea unui formalism izomorf productivităţii literare gândindu-se pe ea însăşi” (Kristeva 1969c: 178).

Aplicarea modelelor la o semiotică a limbajului poetic presupune o revizuire a concepţiei despre *textul literar*. Tocmai acest concept de *text* deschide semiotica (ştiinţă a semnificaţiei) spre *semnificantă* (termen introdus de Kristeva) şi permite articularea unei alte semiotici, a unei *semanalize*. Strâns legată de termenul „productivitate”, semnificaţia este definită de Kristeva ca

> activitate de diferenţiere, stratificare şi confruntare ce se practică în limbă şi depune pe linia subiectului-vorbitor un lanţ semnificant comunicativ şi gramatical structurat (Kristeva 1969c: 182).

Discurs despre semnificaţie, semanaliza are în vedere producerea sistemelor semnificante în limbă (semiotica tindea să fie o teorie ştiinţifică a sistemelor semnificante) şi se înscrie ca spaţiu de pătrundere a ştiinţei în filosofie şi de analiză critică a demersului ştiinţific, permiţând articularea unei „gnoseologii materialiste, adică a unei teorii ştiinţifice a sistemelor semnificante în istorie şi în istorie ca sistem semnificant”(Kristeva 1969c: 188).

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iaşi, România.

„Philologica Jassyensia”, An X, Nr. 1 (19), 2014, Supliment, p. 61–67.

BDD-A8046 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:15 UTC)

Noua ştiinţă „se construieşte ca o critică a sensului, a elementelor şi legilor sale – ca o semanaliză” (Kristeva 1969d: 191). Această reorganizare e consecinţa unei critici a cuvântului ca unitate purtătoare de sens, evidentă în trei încercări anterioare (Şcoala Fonologică de la Praga, J. Lacan şi Saussure – în *Anagrame*) şi a unei critici a matricei semnului. Dintr-o astfel de perspectivă, literele devin „suportul material” pe care fenotextul îl dă genotextului, altfel spus, „focalizarea procesului semnificant, *punctul* semnificant în care persistă reproducerea infinită” (Kristeva 1969b: 88).

Această acţiune a semnificantului, numită „paragramatică” (Kristeva 1969b: 90), acest „semnificant-producându-se” defineşte paragramatismul drept *punct* plecând de la o funcţie semnificantă minimă concretizată de una sau mai multe litere considerate ca mărci distinctive. Astfel, cuvântul, fraza, semnul şi structura sunt transgresate de „semnificantul-producându-se” ce *dispune* (şi *nu exprimă*) o infinitate semnificantă în unităţi grafice sau fonice. Textul nu se mai constituie pe semn ce trimite la un referent sau un semnificat, ci are drept suport funcţia numerică a semnificantului. Noile unităţi textuale sunt, acum, „diferenţialul semnificant”, „complexele semnificante”, „formula” etc.; ele definesc *textul* şi opun logicii semnului o logică textuală.

Depăşind conceptele clasice de „semn” şi „structură” şi ajungând într-un spaţiu al „infinităţii semnificante”, semanaliza propune înglobarea logicii semnului de către o *logică textuală*. Să nu înţelegem greşit: e vorba de o înglobare, nu o suprimare. Implicând modelul tabular şi reţeaua paragramatică ce organizează textul, logica textuală trebuie înţeleasă prin două aserţiuni: a) numai teoria ansamblurilor (textul funcţionează ca un cod infinit ordonat în care codurile – printre care şi cel al logicii lineare – nu sunt decât subansamblurile) permite formalizarea unei funcţionări în expansiune, cum e funcţionarea paragramelor; b) interdicţiile clasice sunt transgresate fără a fi suprimate („reuniune sau sinteză de-a lungul unei negaţii sau disjuncţii” – Neveu 2004: 247). Logica textuală permite trecerea prin înglobare de la „monologism” la „dialogism”, în sensul pe care Kristeva îl dă acestui termen preluat de la M. Bahtin.

Avem de-a face cu un proces de interpretare generală căruia un domeniu ca limbajul nu-i putea scăpa. Orice concepţie despre text dintr-o perspectivă „individualistă” devine caducă. Se acordă atenţie problemei situării textului în raport cu limbajul care îl pune în practică, problemei specificităţii limbajului literar, a practicii din care e făcut textul faţă de alte practici ale limbajului. Statutul limbajului textului creează perspectiva unei teorii a limbajului. Opoziţia limbaj poetic/limbă cotidiană sau limbaj ştiinţific (studiată de Roman Jakobson) duce la perceperea limbajului poetic ca anormalitate, ca deviere. În acest sens, Tzvetan Todorov subliniază caracterul său subversiv, transgresiv, iar J. L. Houdebine propune răsturnarea perspectivei de specificitate într-o perspectivă de generalitate absolută, în care limbajul poetic nu e un subcod al codului, deviere faţă de acesta, ci explorare tot mai profundă a posibilităţilor de enunţare. Dintr-o atare perspectivă a specificităţii sale, limbajul poetic acoperă întregul câmp al limbajului, dar această perspectivă se dovedeşte neoperaţională pentru o teorie explicativă a condiţiilor de exercitare, de practicare a unei scrieri. Caracterul scrieriurii ca practică (punere

BDD-A8046 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:15 UTC)

efectivă în practică a acestei „infinităţi potenţiale” – cum denumeşte Kristeva infinitatea codului) fixează poziţia centrală, nu marginală, a limbajului poetic în raport cu infinitatea codului pe care urmăreşte să o realizeze şi relaţia practică a limbajului poetic cu *practica* şi cu celelalte practici.

Pentru semiologie, „literatura nu există. […] e o practică semiotică particulară” (Kristeva 1969c: 195) care face mai evidentă problema producerii de sens şi prezintă interes în măsura în care este considerată ireductibilă faţă de obiectul lingvisticii normative. Aşa se explică nevoia de a adopta termenul *scriitură*, când e vorba despre un text înţeles ca *producere*, pentru a-l diferenţia de conceptul de „literatură”. Literatura, spune Kristeva, „ne pare astăzi a fi chiar actul ce sesizează cum lucrează limba şi indică ceea ce are puterea, mâine, să transforme” (Kristeva 1969a: 16). Ca practică în semnificant, literatura trebuie considerată nu numai în timp, ci şi „în spaţiu”, adică „în sensul şi funcţia sa […] la diferite niveluri de enunţare” (Sollers 1968: 47).

Înţelegând prin „literatură” orice discurs al „civilizaţiei noastre fonetice”, această civilizaţie produce o noţiune şi obiectul său care intervine ca obiect de consum într-un circuit de schimb (real – autor – operă – public) şi nu observă o productivitate, scriitura, pentru a primi un efect, *opera*. La acest nivel de înţelegere a „literaturii” ca discurs substitutiv se situează receptarea consumării textului cu exigenţa sa de „verosimil”. Reducând „literatura” la una dintre dimensiunile sale („rezultat consumat de către un subiect oarecare” – Kristeva 1969d: 218), consumul şi ştiinţa literară trec pe lângă *productivitatea textuală*, pentru a nu cunoaşte decât un obiect modelat după propriul model, propria programare socială şi istorică. Noţiunea de reflectare, după Houdebine, este legată de o logică „lineară”, opusă modelului tabular, şi ţine de o ideologie a literaturii şi artei în general, care consideră opera ca „operă”, ca pe un rezultat definitiv, reflectat, dar care nu e decât un reflectat şi care trimite la o cauză singulară – autorul, „geniul”, „inspiraţia” sa. Noţiunii de operă i se opune noţiunea de *text*, ce manifestă în textura sa procesul propriei produceri (scriituri) şi care nu se poate enunţa în termen de exprimare sau reflectare. Astfel, în concepţia de la „Tel Quel”, literatura nu e imitaţie, nu reprezintă viaţă, ci un mod de *a gândi* realitatea.

Din cele de mai sus, rezultă că practica textuală nu poate fi asimilată conceptului de „literatură”. Elaborarea unei teorii plecând de la o practică a devenit cu putinţă datorită „textelor rupturii”, dar şi celor ce au anunţat-o sau au continuat-o. „Ruptura” e înscrisă la sfârşitul secolului al XIX-lea (Lautréamont, Mallarmé, Marx, Freud) şi permite înţelegerea *scriiturii* ca un obiect ce nu poate fi studiat pe altă cale „decât prin cea a scriiturii înseşi”. („Altfel spus, problematica specifică a scriiturii se degajă masiv din mit şi din reprezentare pentru a se gândi la literalitatea şi la spaţiul său” – primul articol al Programului din 1967.)

Tocmai această practică a scriiturii se defineşte la nivelul *Textului*. Pentru Kristeva, textul e „scriitura în care semnificanţa se depune” (Kristeva 1969a: 15), un mod de funcţionare a limbajului, definit ca productivitate şi diferit de un uzaj comunicativ şi reprezentativ (reproductiv) al limbajului. Textul funcţionează ca un câmp *transgresiv* faţă de sistemul semnului. Mallarmé este primul poet care se situează în faţa realităţii ca în faţa unui *text*, şi nu ca în faţa unui spectacol, spune cu îndreptăţire Sollers. Iată de ce întrebarea nu este „Ce vrea asta să spună?”, pentru că

BDD-A8046 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:15 UTC)

asta „nu vrea să spună”, „*asta* se scrie” (Sollers 1968: 72). Situaţia textului ca text *scris*, nu *vorbit* e abordată şi de Houdebine, care subliniază faptul că între „scris” şi „vorbit” nu e un simplu raport de substituţie, ci e o diferenţă ce instituie spaţiul unei practici, practica textuală.

Încercând să stabilească locul textului în mulţimea practicilor semnificante, legile funcţionării sale, rolul său istoric şi social, Kristeva consideră că textul are o dublă orientare: spre sistemul semnificant în care se produce (limba şi limbajul unei epoci şi societăţi precise), pe de o parte, şi spre procesul social în care participă ca discurs, pe de altă parte (Kristeva 1969a: 20). Înţelegem că rolul limbajului pe scena istorică este de a marca, practicându-le în materia limbii, „transformările realului istoric şi social” (Kristeva 1969a: 21).Textul oferă semioticii o problematică ce condensează în produs un dublu proces de producere şi transformare de sens, o semiotică încercând să formalizeze mai curând structurarea decât structura (dintr-o perspectivă marxistă, se pune accentul pe *producerea sensului*, şi nu pe schimbul de sens – comunicarea –, de care se va ocupa lingvistica structuralistă). Este ceea ce va încerca Kristeva pe textul *Jehan de Saintré* al lui Antoine de la Sale cu ajutorul analizei transformaţionale (pe baza modelului generativ şi modificărilor sale prin modelul lui Sebastian K. Saumjan), din care face un *model transformaţional* aplicativ. Se întrevede posibilitatea unei ştiinţe a textului având în vedere posibilitatea semioticii ca ştiinţă, dar această perspectivă este încă departe:

> Într-adevăr, textul e în mod precis ceea ce *nu poate* fi gândit printr-un întreg sistem conceptual care fondează inteligenţa actuală, căci e chiar textul cel ce-i desenează limitele (Kristeva 1969a: 21).

Însă datorită textului, semiotica va fi mereu obligată să se reinventeze:

> Textul confruntă semiotica cu o funcţionare ce se plasează în afara logicii aristotelice, necesitând construcţia unei alte logici şi împingând astfel până la exces discursul ştiinţei, obligat în consecinţă să cedeze sau să se reinventeze (Kristeva 1969a: 22).

Astfel, dezvoltând opoziţia logică a semnului – logică textuală, se profilează *modelul tabular*, *scriitura textuală*, „reţeaua” în opoziţie cu scriitura non-textuală, lineară, univocă. *Textul* nu poate fi conceput în funcţie de o logică lineară ce îşi găseşte expresia estetică în ideologia textului ca reflectare. Textul literar se prezintă ca un sistem de conexiuni multiple descris ca o structură de reţele paragramatice, în care diverse tipuri de conexiuni nu prezintă nicio diferenţă de natură sau ierarhie („Sunt toate o expansiune a funcţiei ce organizează textul” – Kristeva 1969c: 195), iar funcţia este specifică fiecărei scriituri. Modelul tabular de o mare complexitate (se prezintă cu două grame parţiale: textul ca scriitură – grame scripturale – şi textul ca lectură – grame lecturale, divizate, la rândul lor, în subgrame etc.) apare ca un sistem cu niveluri multiple, diferite din punct de vedere ideologic, semantic, fonetic etc., ce trebuie citite în raporturile sau conexiunile ce unesc şi/sau opun nivelurile între ele.

Definiţia *textului* se elucidează cu ajutorul termenului *productivitate*. Aceasta înseamnă că textul „face din limbă o activitate”, întorcându-se la ceea ce o precedă. Numai în sensul productivităţii textul devine *text*. Orice text „literar” poate fi considerat ca productivitate pe baza modelului tabular de elaborare al limbajului

BDD-A8046 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:15 UTC)

textual pornind de la generalizarea modelului anagramei saussuriene în *paragramă*, în care sensul nu este exprimat, ci *se face*, cu atât mai mult unele texte de la sfârşitul secolului al XIX-lea (Joyce, Mallarmé, Lautréamont), care în înseşi structurile lor sunt gândite ca *producere* ireductibilă la reprezentare.

O semiologie a producerii trebuie să abordeze aceste texte

> elaborate pe şi plecând de la aceste texte moderne; modelele semiotice astfel produse se întorc spre *textul social* – spre practicile sociale din care „literatura” nu este decât o variantă nevalorizată – pentru a le gândi ca tot atâtea transformări – produceri în sens (Kristeva 1968: 299).

E evident faptul că textul devine operator de sens, dar statutul sensului, spune Houdebine, nefiind nici „originea”, nici „sfârşitul” textului, se poate clasifica doar în procesul producerii textuale. Faptul că textul e o productivitate, adaugă Kristeva, înseamnă că „raportul său cu limba în care se situează este redistributiv” (Kristeva 1968: 300) şi că este o permutare de texte, o intertextualitate.

Având o astfel de perspectivă asupra textului, problema esenţială nu este aceea a „scriitorului” şi a „operei”, ci a *scriiturii* şi *lecturii*. „Nu suntem nimic altceva în ultimă analiză decât sistemul nostru *scriitură/lectură*, şi asta într-o manieră concretă, practică” (Sollers 1968: 64), iar *a scrie* (plecând de la ruptura marcată la sfârşitul secolului al XIX-lea) nu mai înseamnă activitatea de a povesti, a exprima, a imagina, ci o experienţă „abruptă” ce nu se reduce la trasarea unor cuvinte, ci răstoarnă perspectiva lumii. „A gândi înseamnă a scrie fără accesorii”, spusese Mallarmé propunând, în locul literaturii reprezentative, „o scriitură ce se va situa de aceeaşi parte cu lumea, în măsura în care lumea este o scriitură” (Sollers 1968: 79). Scriitura nu este un canal de transmitere a literaturii, ci literatura însăşi.

Textul înglobează logica lineară, iar în virtutea acestei constatări, textul nu elimină axele specifice de utilizare a limbajului (subiect – destinatar/destinatar şi semnificant/semnificat), ci aceste relaţii operează în funcţie de „un mod de organizare variabil” a cărui organizare e dublu determinată. Pe de o parte, de *tensiunea scriitură-text*, ce presupune că fiecare text se realizează pornind de la o tensiune fundamentală, constituită prin mişcarea nesfârşită a scriiturii închise în limitele forţate ale textului, înscriindu-se în ele (J. L. Baudry se ocupă de textul ca „fragment”), iar pe de altă parte, de *textul ca dublă scriitură-lectură*, exprimată prin relaţia ce leagă textul de celelalte texte al căror ecou *textul* este. Este vorba de ceea ce se petrece în seria literară, precum şi în articularea acesteia cu celelalte serii (sociale, istorice etc.). În aceste condiţii, *intertextualitatea*, înţeleasă ca „interacţiune textuală – care se produce în interiorul unui singur text” (Kristeva 1968: 301) va fi indicele modului în care un text citeşte istoria şi se inserează în ea şi va determina caracteristica majoră (socială, istorică, estetică) a unei structuri textuale. În acest sens, *ideologemul* este funcţia intertextuală care poate fi citită „materializată” la diferitele niveluri ale structurii fiecărui text, surprinzând în acelaşi timp „transformarea enunţurilor (la care textul este ireductibil) într-un tot (*textul*), precum şi inserţiile acestuia cu textul istoric şi social” (Kristeva 1968: 305).

Ca act semiotic particular, *o teorie a lecturii* arată astfel: lectura este mai mult decât un instrument pentru elaborarea unei teorii, iar rolul său nu este doar acela de a valida teoria. Cititorul este obligat la o activitate intensă de combinare, la o

BDD-A8046 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:15 UTC)

participare activă la actul poetic. El nu trebuie să se lase în voia reprezentărilor, ci să aibă acces direct la *limbajul textului*, „trebuie să înţeleagă ceea ce citeşte este el" (Sollers 1968: 86). Reapare, astfel, problema acelui *savoir-lire* ce trebuie rezolvată printr-o depăşire a unei mentalităţi: imposibilitatea de „a citi ceea ce este scris", de a gândi altfel decât în termen de „produse" ori „personaje", astfel încât raportul scriiturii cu lectura este împins până la o limită în care pare să se redubleze, să se răstoarne.

Nu putem ignora, recitind cele de mai sus, conceptul de *carte* ca spaţiu al unei duble mişcări: suprimarea autorului care abandonează cuvântul pentru scriitură şi constituirea lectorului. *Cartea* presupune depăşirea volumului în favoarea unui spaţiu nou (intertextual), unde cărţile se citesc, se clarifică şi se scriu unele pe altele, dând naştere unui *text real*, ce ar fi „explicaţia permanentă a lumii" („Cartea ar fi cu adevărat *Cartea* – ceea ce ne livrează totul" – Sollers 1968: 86).

Noutatea evidentă a practicii teoretice materialiste a scriiturii şi a practicii textuale, precum şi fundamentarea acestora pe ceea ce s-a numit „ruptura" (textuală – prin Lautréamont, Mallarmé – şi în gândire – prin Marx) au amânat o vreme luările de poziţie la adresa concepţiei de la „Tel Quel". Depăşind momentul de consternare, au apărut apoi o serie de comentarii, adevărate rechizitorii privind unele contradicţii şi inconsecvenţe la membrii grupului: dogmatismul autoritar, jocul cu conceptele, graba teoretică şi politică ce a împiedicat constituirea unei epistemologii a scriiturii, explorarea textelor literare-limită, lărgirea excesivă a cadrului analitic etc. E interesant de observat că unele acuzaţii au venit chiar din interiorul grupului, desigur, din „linia de stânga". Tot atât de interesant, şi paradoxal, e că membrii marcanţi ai grupului n-au considerat necesar să răspundă celor mai multe dintre acuzaţii, situaţie care ar fi generat o dezbatere cu multe consecinţe asupra teoriei şi practicii textuale. Şi nu numai.

Ce rămâne? Teoria şi practica textuală iniţiate de „Tel Quel" s-au dovedit a fi, pentru ce a urmat, un orizont deschis ce a pus sub semnul întrebării valoarea de cunoaştere a concepţiei clasice de „literatură" şi care a putut fi interpretată, prin urmare, în funcţie de sistemul în care ne plasăm. Parafrazând o idee a lui Ivan Fonagy, am putea afirma că o literatură e cu atât mai deschisă lumii cu cât păstrează dominantele specificităţii ei poetice. Iar această specificitate – nu prin efect referenţial, ci prin proprietatea literaturii de a se face sensibilă pe sine şi lumea în acelaşi timp – este cu înverşunare căutată prin demersul semiotic al grupului de la „Tel Quel", prin ceea ce membrii acestuia au încercat să definească drept *text, scriitură textuală*, *producere*, *scriitură/lectură*, ce înglobează şi se scrie pe sine, dimensiune reflexivă a limbajului etc. Fie şi în virtutea ideii, încă vehiculate în mediile lingvistice şi filosofice, că istoria gândirii este istoria limbajului.

Bibliografie

Kristeva 1969a: Julia Kristeva, *Le Texte et sa science*, în *Sèméiôtikè: Recherches pour une semanalyse*, Paris, Seuil, 7-26.

Kristeva 1969b: Julia Kristeva, *La Sémiotique, science critique et/ou critique de la science*, în *Sèméiôtikè: Recherches pour une semanalyse*, Paris, Seuil, 27-42.

BDD-A8046 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:15 UTC)

Kristeva 1969c: Julia Kristeva, *Pour une sémiologie des paragrammes*, în *Sèméiôtikè: Recherches pour une semanalyse*, Paris, Seuil, 174-207.
Kristeva 1969d: Julia Kristeva, *La productivité dite texte*, în *Sèméiôtikè: Recherches pour une semanalyse*, Paris, Seuil, 208-245.
Kristeva 1968: Julia Kristeva, *Problèmes de la structuration du texte*, în *Tel Quel: Théorie d'ensemble*, Paris, Seuil, 297-316.
Neveu 2004: Franck Neveu, *Dictionnaire des sciences du langage*, Paris, Armand Colin.
Sollers 1968: Phillipe Sollers, *L'écriture et l'expérience des limites*, Paris, Seuil.

A Semiotic Undertaking of the "Tel Quel" Group: Textual Practice

The first article of the program elaborated in 1967 by the group of studies and theoretical reflections formed around the "Tel Quel" magazine (founded in 1960 and managed by Philippe Sollers) proclaims that "a general theory, thought starting with the practice of writing, needs to be developed". The famous group whose undertaking had been announced, in a way, by the poetical theories of the Russian formalists – the first who refused to explain the text through external causes, aims to realize a functional assembly that would reunite the theory and practice, a theoretical practice and a theory in practice, approaching significant practices as specific labor, operation which has taken place at "Tel Quel" ever since 1963. Our paper "re-reads" and synthetizes, by reinterpreting them, the coordinates of the semiotic undertaking from "Tel Quel", for which the study of literature as a significant practice "that produces sense and subject" constitutes the central field of semiotics. However, in this case it is a semiotics that became semanalysis (in the conception of J. Kristeva), that is, a constitutive part of a semiotic undertaking, which, in the opinion of the same author, must bring forward the issue of the critical examination of the notion of *sign.* We will notice that the theory of textual practice sits at "Tel Quel" on a solid textual practice marked by the constitution of literature as text, together with the acceptance of the autonomy of the text.

BDD-A8046 © 2014 Institutul de Filologie Română „A. Philippide”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:06:15 UTC)